

DIASPORA AND THE INITIATIONS OF ALBANIAN FOLKLORISTICS DIASPORA DHE FILLET E FOLKLORISTIKËS SHQIPTARE

ARBNORA DUSHI

Instituti Albanologjik, Prishtinë, KOSOVË

Email: arbnoradushi@hotmail.com

AKTET IV, 4: 645 - 649, 2011

PERMBLEDHJE

Fillet e folkloristikës shqiptare i hasim që në shek. XVII, me botimin e *Fjalorit latinisht-shqip* të Frang Bardhit në Romë, për të vazhduar më pas në shekullin XIX me veprat e Jeronim De Radës, Thimi Mitkos në Aleksandri, Zef Jubanit në Trieshtë, Spiro R. Dines në Sofje, Vinçenc Prenushi në Sarajevë etj. Botimet e folklorit në diasporën shqiptare vazhduan derisa dolën vëllimet e “Visareve të Kombit”, më 1937 me rastin e 25 vjetorit të Pavarësisë së Shqipërisë, me ç’rast barrën e botimit të folklorit e morën mbledhësit dhe botuesit shqiptarë brenda në Shqipëri, e më pastaj edhe në Kosovë. Diaspora shqiptare pati një rol shumë të rëndësishëm në fillet e botimit të përmbledhjeve të para të folklorit, pasi që në një kohë kur në viset shqiptare ishte e pamundur të realizohej botimi i folklorit shqiptar, intelektualët shqiptarë që jetonin në diasporë e mundësuan të parët dokumentimin e vlerave të çmuara të tij.

Fjalët çelës: folkloristika, diaspora, mbledhësit e folklorit, botimet

SUMMARY

The initiations of Albanian Folkloristics we encounter in XVII century, with the publication of Latin-Albanian Dictionary of Frang Bardhi in Rome, than the works of Jeronim De Rada in Italy, of Thimi Mitko in Alexandria, of Zef Jubani in Trieste, Spiro Dine in Sofia, Vinçenc Prenushi in Sarajevo etc. Publications in the Albanian Diaspora folklore continued until began the volumes of “Visaret e Kombit” in 1937 on the occasion of 25th anniversary of Independence of Albania, where the burden of the publication of folklore collectors and publishers took the Albanians in Albania, as well as in Kosovë. Albanian diaspora had a very important role in the initiations of the first publication of collections of folklore, as in a time when the Albanian areas was impossible to realize the publication of Albanian folklore, Albanian intellectuals living in the Diaspora enabled the first documentation of values of its products.

Key Words: Folkloristics, Diaspora, Folk-collectors, publications, Albanian culture

---

1. HYRJE

Termi diasporë bart në vete kuptimin e zhvendosjes, pra të zhvendosjes së popullsisë që e gjen veten për çfarëdo arsye të ndarë nga territori i vet kombëtar dhe që zakonisht njerëzit e saj kanë shpresë, ose të paktën një dëshirë, për t’u kthyer në atdheun e tyre një ditë, pra veçoria e njerëzve të diasporës, të cilët jetojnë të shkëputur nga atdheu është se ata vazhdojnë të mbajnë një marrëdhënie të ngushtë me vendin e origjinës (Waldman, 2010). Po e theksojmë këtë,

pasi që jo çdo lëvizje migruese apo koloni e emigrantëve mund të quhet diasporë. Termi nënkupton qartë lidhjet kulturore dhe kthimin në vendin e origjinës në një të ardhme.

2. Diaspora e hershme shqiptare dhe fillet e vetëdijes për vlerat e kulturës kombëtare

Lëvizjet e popullsisë shqiptare historia i njeh që në origjinën e saj dhe të tillat i kanë përcjellë së pari ilirët dhe pastaj shqiptarët gjithmonë. Motivet e këtyre migrimeve ishin nga më të

ndryshmet, duke filluar nga luftërat e pushtuesve, të cilat qenë mjaft të shpeshta në këto vise, motivet ekonomike, sociale e motive të tjera, të cilat i kanë shtyrë shqiptarët të kërkojnë kushte më të mira jetese. Mirëpo, siç thamë më lartë, gjithmonë popullata që ka emigruar, nuk ka pushuar "t'i mbajë sytë të kthyer pas, kah atdheu".

Ngaqë tema jonë lidhet me periudhën e zgjimit kombëtar të shqiptarëve, pra periudhën e Rilindjen Kombëtare, kur shqiptarët filluan të japin shenjat e para për një vlerësim të cilësive të veta kombëtare, vetëdije kjo që lidhet edhe me njohjen e vlerave të paçmuara deri atëherë të folklorit shqiptar, do të orientohemi në diasporën shqiptare që u formua nga emigrimi i popullsisë në periudhën e pushtimit osman, kohën pas vdekjes së Skënderbeut deri në kohën e Pavarësisë së Shqipërisë.

Me pushtimin osman dhe sidomos pas vdekjes së Skënderbeut, atdheu i shqiptarëve u trazua shumë dhe siguria e banorëve vendas u ndie shumë e rrezikuar. Kjo bëri që popullata vendase, sidomos ajo e krishterë, e cila e kishte problem pranimin e fesë së pushtuesit osman, u detyrua të emigrojë në vendet fqinje. Për t'i shpëtuar përdhunimeve dhe zhdukjes fizike një pjesë e popullsisë u detyrua të ngjitet në male, si mjedise më të mbrojtura, e të tjerë ikën në Greqi e në Jug të Italisë. Këto migrime i përkasin shek. XV, e përgjithësisht shek. XVI-XVII (Tirta, 1999). Nga kjo kohë sot vazhdojnë të jetojnë në ato troje, arbërorët në Greqi dhe arbëreshët në Itali e Kroaci.

Në anën tjetër, shqiptarët myslimanë, emigruan nga zonat ku shtrihej dominimi i pushtuesit grek, të cilët ushtruan represion ndaj popullatës myslimane, duke e detyruar të shpërngulen në Turqi. Në Turqi shqiptarët emigruan edhe për të zënë punë, si dhe ngaqë shumë shqiptarë shërbenin në ushtrinë dhe administratën osmane, siç e vë re edhe Sami Frashëri në veprën e tij (Frashëri, 1978). Por edhe më pas, gjatë kohës së Rilindjes, migrimi i shqiptarëve për nevoja ekonomike u dendësua si asnjëherë më parë. Shqiptarët vazhduan të emigrojnë në Turqi, Greqi e Itali, që ishin vendet fqinje dhe që i

lidhnin edhe përvojat e emigrantëve më të hershëm të periudhave të mëhershme, por ata emigruan edhe në Rumani, Bullgari, Egjipt, Rusi dhe më pas edhe në Amerikë e Australi.

Duke qenë se numri i shqiptarëve në mërgim po rritej, por edhe duke qenë se shumë prej tyre kishin ikur për shkaqe politike, për t'i shpëtuar represionit osman, largimi nga atdheu ishte bërë nën rrethana dhune e detyrimi. Ata, të pashkëputur me mendje e zemër nga familjet e veta dhe nga atdheu, filluan të organizoheshin nëpër grupe e shoqëri dhe të zhvillonin veprimtari nëpërmjet të cilave mendonin të rregullonin sistemin dhe shoqërinë në vendin e tyre. Sidomos që nga Lidhja e Prizrenit (1878) e këtej, u formuan shoqëri atdhetare kudo ku kishte grupime shqiptarësh në diasporë. Kështu, shqiptarët, sipas organizimeve që bënë, u grupuan nëpër koloni dhe historia sot i njeh veprimtaritë atdhetare të kolonisë së Stambollit, e cila edhe ishte më e madhja, të kolonisë së Bukureshtit, të Sofjes, të Egjiptit (Tirta, 1999).

Pothuajse që të gjithë mërgimtarët, merreshin me punë fizike në vendet ku kishin mërguar, por disa prej tyre arritën të bëjnë edhe shkolla, siç është rasti me vëllezërit Frashëri, Jeronim De Radën, Jani Vreton, Zef Jubanin, Koto Hoxhin; dhe kështu në kontakt me kulturat dhe edukimet e huaja, natyrisht edhe ngaqë ishin larg vendit të tyre për të cilin iu dhembte zemra se e kishin lënë të pushtuar, filluan të mendojnë për ngritjen arsimore e për zhvillimin e vetëdijes intelektuale të tyre dhe të bashkatdhetarëve në atdhe.

Synim i tyre i rëndësishëm mbetej hapja e shkollave, shkrimi dhe botimi i librave, gjë për të cilën e rëndësishë së parë ishte themelimi i Alfabetit shqip, përpjekje për të cilat u angazhuan Shoqëria e Stambollit, Drita e më vonë Dituria e Bukureshtit, derisa nuk u koordinuan në Kongresin e Manastirit më 1908 me miratimin e Alfabetit që e kemi edhe sot. Këto shoqëri, nëpër të cilat u organizuan shqiptarët gjatë periudhës së Rilindjes, nxorën edhe gazetatat e tyre, kulturore e politike, në të cilat shkruanin në shqip, por edhe në gjuhët e vendeve ku jetonin dhe vepronin.

Mërgimtarët shqiptarë, preokupim kryesor kishin rimëkëmbjen e Shqipërisë në të gjitha fushat, por, sigurisht që, parësore e kishin arsimin dhe edukimin. Veçanërisht për këtë u dallua Shoqëria Italo-Shqiptare në Itali (Skendi, pa vit botimi), pra e arbëreshëve të Italisë e cila përbënte diasporën më të hershme shqiptare, por dhe e cila gëzonte njëfarë lirie të veprimtarisë në Itali, më tepër se që i lejohej diasporës shqiptare në Greqi, arbërorëve, të cilët po ashtu moti ishin larguar nga atdheu.

Arbëreshët e Italisë, kishin arritur të bënin shkolla në Itali dhe në kohën e Rilindjes Kombëtare përfaqësonin breza të tërë shqiptarësh, të cilët ishin edukuar nga brezat e mëparshëm me mallin për atdheun që e kishin braktisur. Madje, ata kishin themeluar edhe dy institucione arsimore shqiptare: (a) *Kolegjin italo-shqiptar* të shën Mitrit në Shën Mitër Koronë të Kalabrisë; dhe (b) *kolegjin e Palermos*, ku mësohej gjuha shqipe” (Skendi, pa vit botimi). Tek Arbëreshët e Italisë u shfaq një literaturë me prirje kombëtare, rreth mesit të shekullit XIX. Këta njerëz gëzonin në Itali liri kulturore dhe ishin më të ekspozuar ndaj ideve perëndimore të iluminizmit dhe të atyre kombëtare sesa shqiptarët në mëmëdhenë e tyre” (Skendi, 2000).

3. Fillet e folkloristikës shqiptare

Me folkloristikë nënkuptohet puna për mbledhjen, botimin dhe studimin e folklorit. Sigurisht se faza e saj e parë është mbledhja e krijimeve folklorike në terren dhe kjo fazë e shënon vetëdijen e ngritur të pjesëtarëve të popullit, për vlerat e folklorit kombëtar.² Kjo fazë në Evropë u paraqit tek shumë popuj në fund të shekullit XVII dhe fillim të shekullit XIX, kur edhe

² Duke filluar nga viti 1961, Instituti i Folklorit në Tiranë, botoi në tetë vëllime tërë materialin e hershëm të folklorit shqiptar të botuar nga mbledhës shqiptar në diasporë, por edhe nga mbledhës jo shqiptarë, të cilët shërbyen si misionarë në periudha të caktuara në Shqipëri dhe me atë rast publikuan lëndë nga folklori i pasur shqiptar. Tri vëllimet e para përfshijnë lëndën e publikuar që nga proverbat e Frang Bardhit e deri te Pavarësia e Shqipërisë. Kjo kollanë titullohet *Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (1635 – 1912)*, I-VIII.

te shqiptarët e vërejmë si një vetëdije që po zhvillohej. Mirëpo, shumë para kësaj kohe, shenja të qarta të interesimit për krijimtarinë popullore gjejmë që në shekullin XVII, kur kleriku Frang Bardhi, nga Zadrima, i shkolluar në Itali, boton në Romë, *Fjalorin latinisht – shqip* (1635) dhe aty i përfshin edhe 113 proverba shqiptare (Zheji, 1998).

Më pas prifti arbëresh nga Kieuti, Nikollë Filja, në një dorëshkrim të zbuluar më vonë shënon 18 këngë popullore, disa prej të cilave janë këngë legjendare dhe dorëshkrimi e mban datën 19 nëntor 1737 (Zheji, 1998). Giuseppe Crispi, një shqiptar tjetër nga Sicilia botoi një libër me kujtime në Palermo më 1853 dhe aty përfshiu disa përkthime të këngëve popullore shqiptare (Skendi, pa vit botimi). Më 1866 gjuhëtari arbëresh Dhimitër Kamarda botoi në Prato (Itali) një libër gramatike dhe në shtojcë të tij përfshiu edhe një numër të konsiderueshëm këngësh popullore nga Kalabria e Sicilia si dhe nga ngulimet e arbërorëve në Greqi. Në të njëjtin vit profesori nga Kolegji arbëresh në Kalabri, Jeronim De Rada, në Firencë, botoi librin *Rapsodi të një poeme arbëreshe (Rapsodie di un poema albanese)*, ku i publikoi 72 këngë popullore nga ngulimet arbëreshe në Napoli, të shoqëruara me përkthimin italisht (Skendi, pa vit botimi). Kjo konsiderohet vepra e parë e madhe me të cilën fillon mbledhja e mirëfilltë e folklorit shqiptar (Zheji, 1998).

Më 1871, Zef Jubani, shkodran, sekretar i konsullit francez në Shkodër, Hekardit, nëpërmjet veprës së këtij të fundit për Shqipërinë e Epërme, që u botua në Paris më 1858, botoi 12 këngë shqiptare të përkthyer në frëngjisht. Mirëpo, Zef Jubani, më 1871 në Triestë botoi në origjinal këngët shqipe me përkthimin e tyre italisht në veprën *Raccolta di canti popolari e rapsodie albanesi*, në të cilën përfshiu këngë që këndoheshin në qytetin e Shkodrës (Hecquard, 2008).

Përderisa veprat e mësipërme, që shënojnë fillet e folkloristikës, botoheshin në Itali me alfabetin latin e me përkthime italisht dhe paraqisnin folklorin arbëresh apo atë të zonave veriore të Shqipërisë (Zef Jubani), vepra që pason shënon

ndikimet nga një kulturë tjetër. Emigranti Thimi Mitko nga Korça, i cili jetonte në Egjipt dhe ishte pjesëtar i Kolonisë shqiptare të Egjiptit, më 1878, e botoi në Aleksandri përmbledhjen e këngëve popullore me shkronja greke, nën titullin *Alvanike melissa – Bleta shqiptare*, në të cilën përfshiu shumë këngë lirike dhe legjendare, nga të cilat 97 janë në dialektin e toskërishtes dhe 26 në atë të gegërishtes (Hecquard, 2008). Sipas kollanës *Mbledhës të hershëm të Folklorit shqiptar*, ku botohen të transkriptuara dhe të transliteruara dorëshkrimet dhe botimet e mbledhësve të parë të folklorist shqiptar, nën numrin II të kësaj kollane, e cila përfshin veprën *Bëletën shqiptare* të Mitkos, përmbledheshin fjalë të moçme, fjalë t'errëta (gjëegjëza), të përshëndoshura, emra vetjakë, këngë të vjetra (alegorike dhe për të qeshur), këngë që këndohen në disa ditë të caktuara, këngë shqype dasëmored, këngë shqype jaranishte, gegërishte, këngë shqype trimërishte, këngë trimërie gegërishte dhe 12 përralla shqype. Me këtë vepër Thimi Mitkoja konsiderohet mbledhësi i parë i mirëfilltë i folklorit shqiptar (*Mbledhës të hershëm*, 1961).

Një vepër tjetër që vazhdon të shënojë vazhden e fillimeve të botimeve folklorike e që botohet gjithashtu nga një pjesëtar i kolonisë së shqiptarëve në Egjipt është ajo e atdhetarit Spiro Dine, *Valët e detit*, e botuar më 1908 në Sofje. Dineja ishte nga Vithkuqi i Korçës. Ai herët kishte emigruar në Egjipt. Njihej me Thimi Mitkon dhe i kishte ndihmuar atij në mbledhjen e këngëve të *Bletës shqiptare*. Edhe për botimin e veprës së tij, siç shprehet në parathënie, Dinos i kishin ndihmuar të tjerë shqiptarë që ia dinin vlerën dokumentimit të folklorit (*Mbledhës të hershëm*, 1962). Ai ishte inspiruar nga puna e Mitkos dhe më pas kishte vazhduar ta bënte këtë punë edhe vetë, pasi që ndër mërgimtarët, të merreshe me mbledhjen e folklorit, konsiderohej një vepër shumë atdhetare, se nëpërmes dokumentimit të vlerave të folklorit shqiptar ata konsideronin se po i sillnin një nder të madh atdheut dhe me këtë e plotësonin edhe mungesën e tij që e ndienin në mërgim. Folklorin e mbledhnin nga shqiptarët e mërguar, të cilët ishin të shumtë në viset ku ata jetuan. Vepra e Spiro Dines përmban këngë

trimërishte, vajtime, këngë dashurie, zakone, këngë dasme, fjalë të urta e përralla nga të dy dialektet.

Një vepër tjetër e vazhdës së botimeve të hershme folklorike në diasporë është vepra e françeskanit Vinçenc Prenushit, *Kangë popullore gegnishte*, e botuar në Sarajevë më 1911. Ky botim përfshin 276 këngë popullore (132 këngë trimërie, 109 valle, këngë dasme, dashurie dhe 35 këngë fëmijësh). Materialet e mbledhura prej tij ishin nga zonat e Veriut, qyteti i Shkodrës me krahinat përreth dhe një pjesë nga Gjakova e Peja në Kosovë, për të cilat thuhet se i janë dërguar nga Shtjefën Gjeçovi dhe nga miq të tjerë (*Mbledhës të hershëm*, 1962). "Prenushi nuk mblodhi këngë kreshnikësh, meqë i quante të rrjedhura nga folklori serb dhe kjo pa të drejtë" (Zheji, 1998). Prenushi u burgos nga diktatura dhe vdiq nën torturë në moshën 63 vjeçare më 1949 në burgun e Durrësit.

PËRFUNDIM

Diaspora shqiptare, e lidhur shumë me gjendjen politike, sociale e ekonomike në Shqipëri, vazhdoi të ndjejë çdo lëvizje që bëhej dhe që e bënin në drejtim të përmirësimit apo edhe të përkeqësimit të situatës. Aktivitetet e saj politike e kulturore nuk shteruan. Ata në forma dhe mënyra të ndryshme organizimi vazhdimisht e shprehën lidhjen e tyre të pashkëputur me vendin amë. Aktivitetet e tyre janë të njohura në histori si edhe përpjekjet e mëdha për alfabetin e për hapjen e shkollave shqipe. Folkloristika shqiptare ndonëse me ndonjë botim të rrallë, ndoshta më tepër nga të huajt se nga shqiptarët jashtë, në vitet e mëvonshme filloi të nxjerrë publikime edhe në vend.

Me përcaktimin e Alfabetit pas Kongresit të Manastirit më 1908, filluan të dalin në sipërfaqe edhe data shpresëdhënëse për shqiptarët, përfshirë këtu lejimin e mësimi shqip në shkollat filllore dhe të mesme fetare. Kjo ishte një e arritur e madhe kur dihej se mësimi në shkolla deri atëherë bëhej me alfabetin arab. Pas shumë kryengritjesh në terren, por edhe kuvendesh e përpjekjesh të mëdha të kolonive shqiptare, politika e turqve të rinj, xhonturqve, qëlloi më

tolerante për shqiptarët dhe ata arritën të përfitojnë duke e shpallur Shqipërinë të pavarur nga Turqia.

Në vitet e mëpastajme edhe gjendja e botimeve të folklorit zë e forcohet. Botimet që pasojnë botohen në Shqipëri, kështu, më 1926 Marin Sirdani boton në Shkodër *Skanderbegu mbas gojdhana*, ku përmbledh këngë tradicionale të arbëreshëve të Italisë, në të cilat lartësohet Skënderbeu dhe heroizmat e tij. Më 1933 Kasem Taipi, po ashtu në Shkodër, boton *Zana Popullore – Kangë Popullore I*, Stavro Frashëri, më 1936 në Durrës botoi *Folklori shqiptar I*, një përmbledhje prej 33 këngësh legjendare, të cilat shoqërohen edhe me pjesën studimore. Mbledhësi është kujdesur që në veprën e tij të mos përfshinte këngë të botuara të Mitkos e Dines, çka tregon se botimet e diasporës njiheshin në Shqipëri (Skendi, pa vit botimi).

Pa dyshim se me botimet që pasojnë, *Visaret e Kombit*, folkloristika shqiptare e kalon fazën fillestare të punës me folklorin, pasi që këto vëllime tregojnë për një qasje serioze dhe të vëllimshme ndaj lëndës gojore. Françeskanët shkodranë, në Shkodër, me rastin e 25 vjetorit të Pavarësisë, më 1937-1939, botojnë materialet në katër vëllime këngët epike – këngë trimnive dhe kënge kreshnikësh – këngë nga cikli i Mujit dhe i Halilit, këngë lirike, këngë vajtimi, këngë djepi, balada dhe përralla (Zheji, 1998). Nën përkujdesjen e mbledhësve dhe studiuesve Karl Gurakuqi, Filip Fishta, Bernardin Palaj e Donat Kurti, folkloristika shqiptare merr udhë dhe

kështu ajo shqiptare hyn në përkujdesjen e institucioneve shtetërore dhe nuk vazhdon të botohet në diasporë. Pas më shumë se një dekade më vonë, edhe në Kosovë dalin botimet e para të folklorit shqiptar.

BIBLIOGRAFIA

- FRASHËRI, Sami (1978), *Vepra 2: Shqipëria ç'ka qenë' ç'është e ç'do të bëhet*, Rilindja, Prishtinë.
- HECQUARD, Hyacinthe (2008), *Historia dhe përshkrimi i Shqipërisë së Epërme ose i Gegërisë*, përkth. Oriana Tamburi, Plejad.
- MBLEDHËS të hershëm të folklorit shqiptar II (1635 -1912) (1961), Instituti i Folklorit, Tiranë.
- MBLEDHËS të hershëm të folklorit shqiptar III (1635 – 1912) (1962), Instituti i Folklorit, Tiranë.
- SKENDI, Stavro (pa vit botimi), *Poezia epike gojore e shqiptarëve dhe e sllavëve të jugut*, përkth. Xhavit Lloshi, Bota shqiptare, IDK, Tiranë.
- SKENDI, Stavro (2000), *Zgjimi kombëtar shqiptar 1878 – 1912*, përkthyer nga Skënder Luarasi dhe Nestor Nepravishta, Phoenix @ Shtëpia e librit dhe e komunikimit, Tiranë.
- TIRTA, Mark (1999), *Migrime të shqiptarëve: Etnografia shqiptare 18*, Shtëpia botuese "Shkenca", Tiranë.
- WALDMAN, K. Peter (2010), *Radicalisation in the Diaspora: Why Muslim in the West Attack Their Host Countries (WP) 9/2010 – 15/3/2010*.
- ZHEJI, Gjergj (1998), *Folklori shqiptar*, Argeta – LGM, Tiranë..